

Reichert Gábor

A FELELET MÁSODIK KÖTETÉNEK KORAI RECEPCIÓJA

1. Bevezetés – a magyarországi irodalmi élet közhangulata a Felelet-vita előtt

A Déry Tibor hagyatékában fennmaradt 1952-es naptárnotesz tanúsága szerint az író *Felelet* című regényének második kötete napra pontosan 1952. április 22-én került a boltok polcaira.¹ Mind a szakma, mind pedig az olvasók részéről fokozott figyelem kísérte az eredetileg négykötetesre tervezett regényfolyam készületeit, hiszen az 1950-ben napvilágot látott első rész szinte egyöntetű pozitív fogadtatása nagy reményekre jogosította fel a szocialista realizmus magyarországi kiteljesedését óhajtó hivatalos irodalmi közízlést.² Köpe Bálint történetének folytatása azonban, mint ma már tudjuk, nem egészen azt a diadalutat járta be, mint amelyet szerzője eleinte (talán joggal?) remélt: közismert az az MDP Központi Előadói Irodájában szeptember végén, október elején lebonyolított „több felvonásos” vita, mely során Révai József vezényletével a teljes magyar irodalmi élet súlyos, esztétikainak álcázott ideológiai bírálatban részesült. Az ankét „fő vádlottja” Déry, a kritikák elsődleges célpontja pedig a *Felelet* második kötete volt. Bár a vita szem- és fültanúin kívül valószínűleg senki nem tudja, mi is történt pontosan a nevezetes ülésorozaton (hiszen az azt dokumentáló 1952-es, a Szikra Kiadó gondozásában megjelent „jegyzőkönyv”³ egészen biztosan nem a valós eseményeket dokumentálja, inkább azok szalonképes átfogalmazásait – erre Botka Ferenc is felhívja a figyelmet⁴), több mint

[...]

¹ *Déry Tibor levelezése 1951–1955*. Sajtó alá rendezte BOTKA FERENC. Balassi, Budapest, 2009. (A továbbiakban: *DTLev. 1951–1955*.) 89. Botka Ferenc cáfolhatatlan bizonyítékként tekint minden, Déry naptárnoteszeiből kiolvasható adatra, ami nem feltétlenül helyes eljárás – a *Felelet* II. kötetének megjelenését dokumentáló bejegyzés azonban megbízhatónak tartható, tekintve az író korabeli levelezése alapján is szembetűnő izgalmát és várakozását, ami a könyv megjelenését előzte meg.

² Persze hozzá kell tennünk, hogy Déryt már az első kötet után is érték ideológiai bírálatok a pártvezetés részéről, ami arról tanúskodik, hogy bár a regény első kötetét alapvetően sikerült indulásnak tartották, mégis bizonyos ideológiai fenntartásokkal kezelték mind az alkotást, mind pedig annak szerzőjét, lásd Révai József 1951-es pártkongresszusi felszólalását: „Szeretnénk, ha jelentős regényírótehetségünk, Déry Tibor sem maradna meg párton belüli útítársnak, aki kommunista létére is fenntartja bizonyos arisztokratizmusát alkotásaiban, magatartásában hangsúlyozza különállását, sőt különködését.” Idézi: STANDEISKY ÉVA: *Az írók és a hatalom 1956–1963*. 1956-os Intézet, Budapest, 1996. 21.

³ *Vita irodalmunk helyzetéről*. Szikra, Budapest, 1952.

⁴ „Vállaljuk a sarkított fogalmazást: mindez [ti. Révai József kötetben közölt beszéde] a ténylegesen elhangzottaknak szabályos meghamisítása.” *DTLev. 1951–1955*. 126.

szolgálják. Fontos megjegyezni, hogy a kongresszuson Déry is felszólalt, aki szintén élesen bírálta a sematikus irodalmat, a hibákat pedig egyértelműen a fent említett fiatal nemzedék számlájára írta.¹⁴ A vita nyomán (többek között Déry türelmetlen álláspontja miatt is) még élesebbé vált az ellentét az egyes írói klikkek között, ami el nem ismert, s jórészt láthatatlan módon kettéválasztotta az irodalmi életet. Az I. írókongresszus tehát a „sematikusok” nyilvános megbíráásával még tovább mélyítette a problémákat, ahelyett, hogy megoldotta volna őket. A korabeli irodalmi sajtó kizárólag a sematikus derékhad és Lukács György követőinek (Mészáros István, Abody Béla, Eörsi István, Benjámin László, Zelk Zoltán, Déry Tibor stb.) ellentétéként kívánta ezt a nézetkülönbséget beállítani, valójában azonban a teljes szellemi élet érintett volt a problémában, még ha nem mindenki vallott is nyilvánosan színt.

Bár nincsenek róla információink, hogy Révai már a *Felelet* második kötetének megjelenése előtt tudta-e, hogy Déry regényét fogja a felgyülemlett feszültségek oldása érdekében kőpadra vonni, annyi bizonyos, hogy már hónapokkal az Előadói Iroda ülésorozata előtt eldöntött tény volt egy újabb, minden korábbinál nagyobb írói vita lebonyolítása. Erről tanúskodik Horváth Márton Révainak írt július eleji (vagyis két hónappal a polémiát előkészítő Révai-tanulmány előtti!) feljegyzése, amely a két irodalmi klikk közötti nézeteltérés tarthatatlanságáról értekezik: „Mínthogy közösen támadják őket [ti. a „sematikusokat”], megerősödik közöttük a csoportszolidaritás: egymást nem bírálják, mert ennek őszinteségét úgysem hinné el senki, de nem is védik meg egymást, mert az rossz vért szülne. Az elvi álláspontok majdhogynem eltűntek a színről! Az a taktikájuk, minél kevesebb támadási felületet adni, kibőjtölni az időt az irodalmi vitáig, zavarba hozva a másik tábor, amelynek így nincs kívül hadakozni.”¹⁵

A fent röviden összefoglalt előzményeket érdemes mindvégig szem előtt tartanunk, ha a *Felelet* recepciójának értelmezésére vállalkozunk. A regény ürügyén kibontakozott vita szorosan összefügg az irodalmi élet pattanásig feszült korabeli állapotával: e kontextus ismeretében kell értelmeznünk azt az ellentmondásos, alapvetően mégis pozitív fogadtatást, amelyben Déry könyve közvetlenül a megjelenése után részesült. A vita történetében két szakaszt érdemes elkülönítenünk egymástól, amelyek között a határvonalat Révai József már említett, *Megjegyzések egy regényről* című augusztus végi írása húzza meg.¹⁶

[...]

¹⁴ „Kedves fiatal elvtársaim, barátaim, irodalmon kívüli eszközökkel lehet ideiglenes sikereket elérni, de hosszú távra semmi sem pótolja a tehetséget és a becsületet. Aki tízfélé bandzsít, ahelyett, hogy a munkájára nézne, az sohasem fog nagyot alkotni.” DÉRY Tibor: *Beszéd az Írószövetség első kongresszusán*. In uő: *Útkaparó*. Magvető, Budapest, 1956. 234.

¹⁵ *Feljegyzés az irodalmi élet jelenlegi helyzetének néhány jelenségéről*. Politikatörténeti Intézet Archivuma (PIA) 276. f. 68/94. 5. Idézi KALMÁR Melinda: i. m. 719. (Kiemelés tőlem – R. G.)

¹⁶ RÉVAI József: *Megjegyzések egy regényről*. Szabad Nép augusztus 31. 3 és szeptember 1. 3.; illetve Társadalmi Szemle, 1952. augusztus–szeptember, 741–761. Az alábbiakban a *Társadalmi Szemle*ben közölt változat oldalszámaira hivatkozom.

[...]

hiszen önérzetesen ragaszkodik könyve és saját hozzáállásának alapvetően helyes irányához, mégis engedményeket tesz az önkritika szabályrendszerének. Így például elismeri a párt második kötetben való ábrázolásának sikerületlenségét, de a Júlia és Zénó közötti szerelem kérdésében nem ad igazat Révai korábbi bírálatának („[E]z a következtetés téves”). A Révai-cikk kifogásait, bár jó pártkatona módjára magára veszi, hamar le is pergeti őket arra hivatkozva, hogy a következő kötetben kívánja megoldani az összes felmerülő problémát.

A vita felszólalói⁴⁶ általában épphogy megemlítették Déry regényét, a résztvevők legtöbbször fő célja saját felelősségük elhárítása, és/vagy töredelmes önkritika gyakorlása volt.⁴⁷ Révai október 9-i zárszava ennek megfelelően nem is kifejezetten Déry, hanem egy vele azonosnak vélt irányzat káros tevékenysége ellen emelt szót.⁴⁸ Aczél és Méray visszaemlékezése szerint azonban Révai korántsem volt olyan higgadt, mint ahogyan az a jegyzőkönyv alapján tűnhet, továbbá Déry regényét sem csak „egyszerűen” bírálta: „Miután a regény legfőbb hibáit kielemezte, Révai meg is állhatott volna. De nem állt meg. [...] Az egyszerű hibarögzítéstől továbbment, beljebb, mélyebbre, még előbb, még elevenebb anyag, a regény vérerei, idegei, sejtjei felé. S hirtelen úgy tűnt, hogy a regény tulajdonképpen már nem is Déryé, hanem az övé, a párté. A vita résztvevői olyasminek lehettek a tanúi, ami a kommunista kultúrpolitikában is szinte egyedülálló! Révai ott, a nyílt színen, elkezdte átírni Déry regényét.”⁴⁹

Révai és a pártvezetés a teljes irodalmi élet ellen indított offenzívája lényegében senkit nem hagyott érintetlenül. Azzal, hogy a „sematikus” fiataloktól a „polgári moralizálásba” visszaesett idősebb írókig kivétel nélkül mindenkit bírálatban részesített (amely bírálat a korábbi események ismeretében senkiben nem hagyott kétséget a felől, hogy az az esztétikaiakon túl egzisztenciális vonatkozásokat is magában hordoz), a kultúráirányítás a félelem általános légkörét kívánta erősíteni az irodalmi mezőn belül (is). Mivel azonban a *Felelet*-vita szakmai (és nem irodalom-

[...]

⁴⁶ A jegyzőkönyv tanúsága szerint az alábbi írók, kritikusok kaptak szót az értekezleten: Benjámín László, Gergely Mihály, Aczél Tamás, Darvas József, Bodnár György, Keszi Imre, Király István, Kónya Lajos, Máté György, Eörsi István, Karinthy Ferenc, Lukács György, Juhász Ferenc, Urbán Ernő, Sarkadi Imre, Veres Péter, Zelk Zoltán, Illés Béla, Sándor Kálmán, Balázs Anna, Devecseri Gábor, Házy Gyula, Kövesi Endre, Molnár Miklós, Örkény István és Somlyó György.

⁴⁷ Meg kell azonban jegyeznünk, hogy bár *Vita irodalmunk helyzetéről* című kiadvány cenzúrázott hozzászólásai alapján nem igazán látszik, de az utókor tanúsága szerint Benjámín László, Eörsi István és Zelk Zoltán ellent mertek mondani a pártbírálatoknak és továbbra is nyíltan kitartottak nézetük mellett, lásd ACZÉL–MÉRAY: i. m. 103–104.

⁴⁸ Sajnos idekívánkozik, hogy Déry, bár később rendkívül erkölcsös magatartásáról kívánta meggyőzni az utókort, felszólalásában nem túl szimpatikus módon elhatárolta magát mindenkitől, aki valamilyen módon saját véleményének igazolását látta a *Felelet* második részében: „[N]em kérek azoknak a segítségéből, támogatásából, akik ma bármilyen ponton ellenzékben állnak rendszerünkkel. Akik a párttal nem értenek egyet, azok velem sem értenek egyet. Mindazok, akik valamilyen számomra érthetetlen s általam semmiképpen sem méltányolt célból mögém csoportosulnak, vegyék tudomásul, hogy nem állok előttük, egyetlen szavukat, cselekedetüket sem vagyok hajlandó fedezni.” DÉRY Tibor: *Felszólalás az Előadói Iroda vitáján*.

⁴⁹ ACZÉL–MÉRAY: i. m. 110.